

A VÁLASZTÓ VISZONY KONSTRUKCIONÁLIS JELENTÉSE

Békési Imre

1. Mellérendelés-vizsgálataim arra föltevésre épülnek, hogy az egyes mellérendelő viszonyfajták gyakran nem egyedül kapnak szerepet a gondolat széttagolódásában, hanem kettejük hierarchikus egységeként, azaz mondat- vagy szövegkonstrukciótípust alkotva. Dolgozatom címében ezért a viszonyfajta konstrukcionális jelentésén a konstrukcionális helyzettel együtt járó szerepet: egy másik viszonyfajtával (megokolással, ellentéttel, feltétellel stb.) alkotott tipikus kapcsolatát értem, vagyis azt, hogy egy keletkező gondolatnak kettejük tipikus egységléte ad formát.¹ Hogy ez a forma mondat- vagy szövegforma-e, nem könnyű (legtöbbször nem is érdemes) meghatározni.² Szorosan kapcsoló természetéből következően a választás tipikusan mondat- (és szintagma-) alkotó viszonyfajta. Kibővülése és beépülése következtében azonban - miként az alábbi szövegrészletekben láthatjuk - mondat fölötti alakulatok felépítésében is szerephez jut.

1.1. A választás nem homogén viszonyfajta. A klasszikus kétértékű logika három alapesetét különbözteti meg³: a nyelvészeti szakirodalom megelégszik kettővel: a megengedő, illetőleg a kirekesztő választással.⁴ Ez a két eset legtöbbször a logikai elemzésekben is elegendő; a diszjunkció inkluzív, illetőleg exkluzív fajtája mögött lényegében ugyanez a két fajta húzódik meg.⁵

1.1.1. A két esetbenél többre itt sincs szükség. Megkülönböztetésüket vizsgálatunk szempontjából főként az indokolja, hogy a logikailag markánsabb kirekesztő (exkluzív) választás gyakrabban épül egybe feltételes, megengedő stb. kapcsolásokkal:

¹ Vö. BÉKESI IMRE: A gondolkodás grammatikája. Tankönyvkiadó, 1986. 31-42.

² Vö. KIEFER FERENC: ÁNyT. XI, 238.

³ Szimbolikus logika (szerk. RUZSA IMRE) 1. kötet. Tankönyvkiadó, 1973. 23-25.

⁴ FARKAS VILMOS: MMNy. II, 429-431.; RÁCZ ENDRE: MMNy. 437-8.

⁵ KIEFER FERENC: Az előfeltevések elmélete. Akadémiai Kiadó, 1983. 339.

(1) "Zaklatott életű emberek *vagy* nem írnak regényt, *vagy* ha igen, bámulatosan rövid idő alatt, mint Stendhal a Pármái Certosá-t." (Németh László: Megmentett gondolatok. 310)

(2) "Ő mindezt tudta rólam, *vagy* ha nem *is* tudta egészen, de érezte." (Füst Milán: Feleségem története. 333)

1.1.2. A *m e g e n g e d ő* (inkluzív) választás nem meríti ki a választás összes lehetőségét, s a köztük levő választásban nincs meg a kizárásra törekvés:

(3) "Azok, akiket régóta várunk, többnyire akkor toppannak be, amikor borotválkozunk, *vagy* azon bosszankodunk, hogy össze-törtünk egy új hanglemezt, *vagy* egy szálkát kaparunk ki ujjunkból, és még véres a kezünk." (Kosztolányi Dezső: Esti Kornél. 237)

1.2. A választó viszonyfajta kifejező *k ö t ő s z ó r a* (*vagy*; *vagy... vagy*; *akár ... akár*) legtöbbször szükség van, de használata (a viszonyfajta jelöltsége) nem elengedhetetlen feltétele a választásnak. A gondolat tipikus széttagolódásában kötőszó nélkül is választó viszonyban állhat egymással pl. a konstrukció két belső eleme:

(4) "Érthető Szeremleinek, a takarékbeli kilencvenpengős könyvelőnek a képzelgése, aki, persze, Párizsban szeretne lakni állandóan, [*vagy*] ha ott nem, hát Budapesten, de ha már muszáj volna Kiskunhalmon élnie, mert ott lenne a határban az a kétezer holdas birtoka, akkor egy ötemeletes házat építtetne a Földvári utcán." (Nagy Lajos: Kiskunhalom. 124)

1.3. A választó viszony konstrukcionális helyzeteinek áttekintését a következőkben aszerint végezzük, hogy a konstrukciós formát alkotó két viszonyfajta közül a választás fő- vagy pedig alkapcsolásként szerepel-e.⁶

2. A f ő k a p c s o l á s k é n t s z e r e p l ő v á l a s z t á s

2.1. A konstrukciós forma előtagjában (következő értékű) kapcsolatos részletezés van. Ábrázolva: [(F s F) *vagy* F], (ahol F = főmondat, a zárójelpár a tagok tömbösödését jelöli)

(5) "*Vagy* bolondok vagyunk s elveszünk egy szálig,
Vagy ez a mi hitünk valóságra válik."

(Ady Endre: Fölszállott a páva)

⁶ DEME LÁSZLÓ: Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata. Akadémiai Kiadó, 1971. 125.

(6) "...*vagy* megszüntették az ellenőrzést, *s* akkor felszabadultunk, *s* teljesen tőlünk függ, hogy mit csinálunk a pénzünkkel, *vagy* nem szüntették meg az ellenőrzést, *s* akkor kötelességük, hogy ők maguktól rendelkezésünkre bocsássák a kölcsön még fennmaradt részét." (Móricz Zsigmond: *Erkölcsei sarkantyúja*. 610)

Részletező képlettel (az utótagban is):

($F \text{ s } (F \text{ s } (F/a))$) *vagy* ($F \text{ s } (F/a)$), (a ferde vonal az alárendelés jele, a = alanyi mellékmondat).

Formailag konstrukciótípusnak tekinthető a két példán bemutatott eset, hisz két viszonyfajta: a választó és a kapcsolatos alkotja; a kapcsolatos viszony logikai semlegessége miatt azonban nincs igazi arcéle.

2.2. A választó viszony mint főkapcsolás az előbbinél markánsabb konstrukciótípust alkot a feltételes alárendeléssel. Ezt az alakulatot a logika - mint két művelet egybekapcsolását - klaszszikus formaként tartja nyilván. A diszjunkciót kifejező *vagy* egybeépül az implikációt kifejező *ha*-val.⁷

Ha P, akkor Q.

Vagy nem P, *vagy* Q.

Vagy nem P, *vagy ha* P, akkor Q.

A nyelvészetben ugyanezt a kapcsolatot a kizáró választás és a feltételes alárendelés egységének fogjuk fel. A két viszonyfajta egységalkotó kapcsolata tipikus, ezért a *vagy ha*-féle alakulatot olyan konstrukciótípusnak tekintjük, amelyben a *vagy* a fő-, a *ha* pedig az alkapcsolás szerepét tölti be. A logikai, illetőleg a nyelvészeti felfogás abban különbözik, hogy a nyelvi alakulat érvényessége nem függ a *vagy ha* kötőszókkal viszonyított információrészek (tagmondatok, szövegegységek) immanens igazságértékétől.

Közismert, hogy a kijelentéslogikában egy összetett kijelentés akkor igaz, ha mindkét viszonyított komponense önmagában is igaz.⁸ Az alábbi Németh László-idézet 3. mondatában a *vagy ha*-féle viszonyítás attól függetlenül alkot helyes konstrukciót, hogy az író megalapozott kijelentéseket tesz-e, vagy egészen szubjektív véleményét fejt-e ki:

⁷ KIEFER FERENC i.m. 340.

⁸ Erre a felfogásra építette kandidátusi értekezését CSIRIKNE CZAHESZ ERZSEBET: A kétértékű logikai műveletrendszer struktúrája és fejlesztése 10-17 éves korban. (Szeged, 1987)

(7) "1A polgári féltékenység a tizenkilencedik század Frauendienstje. 2Az unatkozó polgárasszony nyomában jár, aki habozik, hogy megcsalja-e az urát. 3Más korok asszonyai nem unatkoznak, *vagy ha* unatkoztak, nem haboztak." (Európai utas. 310)

Az idézet 3. mondatában a *vagy* és a *ha* tipikus egységet alkot:

(a) *Ha* unatkoztak más korok asszonyai, nem haboztak.

(b) Más korok asszonyai *vagy* nem unatkoztak, *vagy* nem haboztak.

A (b)-ben benne van az (a) feltételes mondata:

"Más korok asszonyai *vagy* nem unatkoztak, *vagy ha* unatkoztak, nem haboztak." A választás és a feltételes mellékmondat alkotta konstrukciótípust az alábbi sémán ábrázolhatjuk:

$F \text{ vagy } F \text{ ha } F$, (ahol az ív a főmondat megszakadását, azaz a mellékmondat közbeékelődését jelöli).

A konstrukciótípus főmondat alá beszerkesztve is megjelenhetik:

- (8) "Olyan a táj, mintha Orpheusz itt már
újjá sosem születne, *vagy ha* mégis,
hangtalan járna sivár jajgatók közt,
és jeltelen sírt keresne magának ..."

(Garai Gábor: Porvihar)

Ábrázolva: $F / [\overset{\frown}{\underset{\frown}{\alpha_1 \text{ vagy } \alpha_1 \text{ ha } (\alpha_1 - \alpha_1)}}]$,

(ahol F = főmondat, α_1 = első mélységszintű állítmányi mellékmondat, a ferde vonal az alárendelés jele).

A típus a eseteként meg kell említeni, hogy a logika csak az implikációt vizsgálja a diszjunkcióval kapcsolatban, vagyis csupán a *vagy ha* egységlétének szükségszerű formáját. A nyelvészet (mivel nem kell tekintettel lennie a kapcsolt tagok igazságértékére) a választás és a feltételes alárendelés mellett nem hagyhatja figyelmen kívül a *vagy ha ... is*-t, azaz a választás és a megengedő alárendelés kapcsolatát.

Mivel a megengedésnek *ha ... is*-féle változatában benne van a feltételesség is⁹, nincs lényegi (konstrukcionális) különbség

⁹ KÁROLY SÁNDOR: Általános és magyar jelentéstan. Akadémiai Kiadó, 1970, 115-118.; KIEFER FERENC i.m. 340.

a vagy ha, illetőleg a vagy ha ... is között. A szerkezeti különbség mindössze annyi, hogy a feltételes mellékmondat ebbe a formába közbeékelődésként épül be, a megengedés pedig előre vetett mellékmondatként.

A feltételes kötőszó - mint a fenti példákban láttuk - a vagy-gyal megkezdődött második tagmondatba ékelődik be:

F vagy (F ha F): vagy, vagy ha ... akkor ...

A megengedő változatban a ha ... is nem az akkorról, hanem a mégis, mégsem, de stb. kötőszóval függ össze: vagy, vagy ha ... is, de ...

Ábrázolva: F vagy (mg\de F), (ahol az mg = megengedő mellékmondat).

(9) "... ő mindezt tudta rólam, vagy ha nem is tudta egészen, de érezte." (Füst Milán: Feleségem története. 333)

Természetesen ezt a formát is be lehet szerkeszteni főmondat alá:

(10) "A tizenhetedik század nagy metafizikai rendszerei azért omlottak össze, mert a bölcselek arról beszéltek, amit nem ismerhettek meg, vagy ha megismerhettek is, a megismerés feltételeit nem kutatták még ki." (Németh László: Európai utas. 201)

Ábrázolva: F/[(h₁/h₂) vagy (mg₂\h₁)], (ahol h₁ = első mélység szintű, h₂ = második mélység szintű határozói mellékmondat).

3. Az kapcsolásként szereplő választás

3.1. Konstruktívtípus előtagjában kétféle helyzetben juthat szerephez a választás.

Szinttartó változatában csak kevésbé érezhetni, hogy tartalmi-logikai kapcsolatban volna a főkapcsolás viszonyfajtájával, azaz kérdéses, hogy itt egyáltalán konstruktívtípusról van-e szó:

(11) "Amikor korszerűek voltunk, nem juthattunk színre, vagy csak megfulladni [lehetett] a rosszindulatú légkörben; ma pedig, amikor megvan rá a mód, betört elénk a nyugati dráma, melynek fejlődésétől el voltunk zárva, s avíttág színét vetíti műveinkre." (Németh László: Megmentett gondolatok. 391)

Ábrázolva: [(h)\F vagy F] → +[F h (F/j)-F, (ahol + + = szembeállító ellentét, j = jelzői mellékmondat, a felső ív a közbeékelődés jele).

S z i n t v á l t ó változatában figyelmet érdemel a választás, ha megengedő viszony előtagja. BÁNRÉTI ZOLTÁN 1971-es értelmezésében a megengedő tömbön belüli választás tipikus egységet alkot a megengedésben érvényesülő ellentéttel:¹⁰

(12) "Akár a nap ragyog, *vagy* bús hold villog, az én szívem *mégis* zokog." (Vitkovics Mihály költeményei 6.1) Az így értelmezett megengedő választás formája:

[(mg vagy mg) \ *mégis* F].

Babits Mihály alábbi versrészletében a *mégis* ki van téve:

(13) "... olyankor bárhol járj a nagyvilágban,
vagy otthon ülhetsz barna, bús szobádban,
vagy kávéházban bámészan vigyázd,
hogy gyujtják sorban a napfényű gázt;
vagy fáradtan, domb oldalán, ebekkel
nézzed a lombon át a lusta holdat;
vagy országuton, melyet por lepett el,
álmos kocsisod bóbiskolva hajthat;
vagy a hajónak ingó padlatán
szédülj, *vagy* a vonatnak pamlagán;
[...]
mégis csak arra fogsz gondolni gyáván:
ez a sok szépség mind mire való? ..."

(Babits Mihály: Esti kérdés)

A következő versrészletekben is *mégis*, *mégsem* érthető a főkapcsolás helyén:

(14) "Hajtson a Szentlélek, *vagy* a korcsma gőze:
Röpülj hajóm,
Én nem leszek a szürkék hegedőse."

(Ady Endre: Új vizeken járok)

(15) "Áldjon *vagy* verjen sors keze:
Itt élne, halnod kell."

(Vörösmarty Mihály: Szózat)

A fentieket látva fölmerül egy kérdés: a m e g e n g e d ő v á l a s z t á s elnevezést nem kellene-e kizárólag erre az alakra leszűkíteni?

¹⁰ BÁNRÉTI ZOLTÁN: NyK. 73 (1971), 311.

3.2. A választás a konstrukciós forma utótagjában helyezkedik el.

3.2.1. Választó utótagú magyarázat:

[F mert (F vagy F)].

(16) Lásd a 6-os példát!: "Nem volt joguk visszatartani a 82 milliókat. Nem volt joguk, mert vagy megszüntették az ellenőrzést, (...) vagy nem szüntették meg az ellenőrzést ..."

(17) "Tanár ne lépjen morózus kedvvel tanterembe. [Mert] 2A pedagógia vagy lélekfrissítő, tehát vidám tudomány, vagy csüörtörtököt mond." (Illyés Gyula: Beatrice apródjai. 125)

Ábrázolva: [1 [mert] (2 vagy 2)].

(18) "1A pénzzel szembefordulni, a pénzt indulattal tegezni minden magyar költő közül elsőnek Ady Endre merte. 2Előtte hallgattak róla, vagy lemondtak a pénzről." (Illés Endre: Árnyékrajzok. 209)

Az előző két példában a főkapcsolás megokoló szerepe kötőszó nélkül is világos. Ugyanezt az alábbi esetben nagyobb környezetel kell rekonstruálni:

(19) "Szakadatlanul új és új találmányokra kényszerülünk, mert egy tigris hátán lovagolunk. Itt volna az ideje, hogy feltaláljunk valamit, amivel megszelidíthetjük a tigrist. Ez elkerülhetetlen, [mert] Ha nem sikerül, vagy fejest ugrunk a katasztrófába, vagy arra kényszerülünk, hogy betiltsunk - mint Meslohesben - minden új találmányt." (Déry Tibor: A napok hordaléka. 44)

Ábrázolva: F [mert] (f) \ (F vagy (F/h)).

Az okadó magyarázat példái után azt láthatjuk, hogy a kifejtő magyarázat is épp oly természetességgel tagolódik tovább választó viszony mentén. (A kifejtő magyarázat jele: \leftrightarrow)

(20) "1A dolog természetesen az olvasó lelkében dől el. 2Zavarja-e, egy másik történetre figyelmezteti-e, ami átviláglik, vagy épp még mélyebbre meríti, őszibb szomjat keltve, az előtte lévőbe." (Németh László: Megmentett gondolatok. 297)

Ábrázolva: [1 \leftrightarrow ((2-2)/a) vagy (2)].

(21) "1Választási lehetőségeik igen szűkösek. 2Elmehetnek háborúzni, de akkor bizonytalan a harc kimenetele. 3S a velencei népnek is nehéz volna megmagyarázniok, mért ütik olyasmibe az orukat, amihez nem értenek. 4Vagy azt küldik a háborúba, aki ért hozzá. 5Harmadik lehetőségük [tehát] nincs." (Fejes Endre: Gondolta a fene. 80)

Abrázolva: [1 \leftrightarrow ((2-3) vagy 4) [tehát] 5)].

(22) "Iaki így érez, kettőt tehet. 2Úgy tesz, mint a tíz évvel fiatalabb Gorkij, szembe fordul a tundra-eszkimó világgal, f-rói eszközeit is a harchoz, a meggyűlölött lerombolására, az eszmény megidézésére idomítja. 3Vagy azt mondja, amit Csehov: az író az élet riportere, s ha tárgyal a cári Oroszország végóráit kapta, mint egy óriási Szahalinról, arról írt tudósítást." (Németh László: Sajkodi esték. 213)

Abrázolva: [1 \leftrightarrow (2 vagy 3)].

(23) "Milyen csúffá teszi isten az embert vénségére. 2Vagy olyan lesz, mint a kivert kutya, mert amikor már nem tud dolgozni, úgy bánnak vele a gyerekei, hogy még enni se adnak neki, s ha adnak, csak úgy odavetik elébe; vagy ha van neki vagyona, akkor is megbetegszik, elgyöngül, nyűge lesz még önmagának is." (Nagy Lajos: Kiskunhalom. 132)

Abrázolva: [1 \leftrightarrow (2 vagy 2)].

Részletesen: [(1)-((2/á) mert (2 f 2/h) s (2 f 2))
vagy (2 f 2 - 2)].

3.2.1.1. Nem ritka jelenség, hogy a magyarázat maga is alkapolásként épül be a (legtöbbször ellentétes) főkapcsolás mögé. Ilyenkor a választó viszonyú továbbtagolódás még komprimáltabb helyzetet foglal el a szövegkonstrukciós formában. Ezt az alakulatot - két konstrukciótípus egybeépüléseként - komplex konstrukciónak is tekinthetjük:

$$F \text{ de } \left[\begin{array}{l} (F \text{ mert } F) \\ F \text{ mert } (F \text{ vagy } F) \end{array} \right]$$

(24) "1A vitát úgy gondoltátok el, hogy a szakadék egyik oldalán összegyűlnek a természettudósok, a másikon az írók, s addig kiabálnak át egymásnak, míg érveikből a két szétvált világ közt valami híd épül. 2A tudósok ott is álltak, tisztos számban, írók azonban nem sikerült egyet sem odacsábítani; vagy a kérdés nem érdekelte őket, vagy nem volt kedvük a várható fejmosást meghallgatni." (Németh László: Megmentett gondolatok. 353)

Abrázolva: [2 azonban ((2 \leftrightarrow (2 vagy 2))].

(25) "1Régen az út mentén, szegélyezve az öregszőlőt, hatalmas akácok, derekas fehérnyárfák virultak, itt-ott egy-két égbe nyúló jegenye is, de a fák ma már nincsenek meg. 2Vagy kipusztultak, vagy kivágták őket, s helyükbe újakat nem ültettek." (Nagy

Lajos: Kiskunhalom. 102)

Ábrázolva: $[(1-1) \text{ de } 1) \leftarrow (2 \text{ vagy } (2-2))]$.

(26) "lAki írói pályám első két évtizedét figyelemmel kísé-
te, könnyen gondolhatja, hogy a tűz, mely annak idején a Tanúban
kitombolta magát, lassan kialudt bennem, esszéíróból (ha ugyan
valamivé) hát egyre inkább szépíróvá hűltem.

2Ez azonban nincs így. 3A tanulmányírás az én számomra nem
művészet, pálya $\hat{=}$ vagy ha igen, akkor inkább a tanárihoz áll kö-
zelebb." (Németh László: Sajkodi esték. 427)

Ábrázolva: $[(1) \leftarrow \leftarrow ((2 \leftarrow (3 \text{ vagy } 3 \text{ ha } 3)))]$.

A fenti példasor azt szemléltette, hogy a választó alkapcsolás
gyakran alkot konstrukciós formát a (relatív) főkapcsolásként ál-
ló magyarázattal. A következőkben azt láthatjuk, hogy a választó
alkapcsolás ugyanilyen természetességgel kapcsolódik egybe az el-
lentétes főkapcsolással.

3.2.2. Választó utótagú e l l e n t é t : $[F \text{ de } (F \text{ vagy } F)]$.

(27) "1 ... odaköszöntem a már küszöbön álló lánynak, hang-
talanul, de a szokásosnál talán mélyebb főhajtással, s nyilván
olyan értelmű pillantással, amely ilyenfajta viszontpillantást
remél. 2A kislány visszapillantott rám. 3De az én tekintetem tar-
talmának átvétele nélkül. 4Vagy ha volt is valami arcán abból a
rezzenetből, hogy érzelmi sugárzás éri, az láthatólag nem szemé-
lyesnek szólt." (Illyés Gyula: Beatrice apródjai. 14)

Ábrázolva: $[(2) \text{ de } (3 \text{ vagy } 4 \text{ mg}_1/j_2 \text{ 4})]$.

(28) "Erdély Remenyik Sándort ünnepli, egy családias évfor-
duló alkalmából; de ennek a költőnek ünnepe nem pusztán családi
és erdélyi ünnep. 2Vagy ha az, mi is jelentkezőnk mint a család-
hoz tartozók." (Babits Mihály: Esszék, tanulmányok 2. 693)

Ábrázolva: $[1 \text{ de } (1 \text{ vagy } 2 \text{ ha } 2/h)]$.

(29) "1Mohács után a megoszlott, megrémült, önbizalmát vesz-
tett ország a Habsburg-sas szárnya alá menekült, védelmet kere-
sendő. 2A Habsburg csakugyan megmentette az országot a végső
pusztulástól; de az elveszített területeket nem tudta, talán nem
is akarta visszaszerezni. 3Vagy ha akarta is, nem akarta az ide-
gen katonaság, amely győzelem esetén elvesztette volna létjogo-
sultságát." (Szerb Antal: A magyar Irodalom története. 160)

Ábrázolva: $[2 \text{ de } ((2 \text{ vagy } 3 \text{ mg } 3/j))]$.

A választó alkapcsolás a szembeállító ellentéttel hasonlókép-

pen alkot konstrukciós formát, mint az előző elvárástörölő ellentétekkel:

(30) "1Bizonnyal voltak és vannak elfogultságok bennünk, öregebbekben is. 2De mi azt tartottuk dicsőségünknek, ha azok fölébe tudunk emelkedni, s gondolkodásunkat sikerült függetleníteni minden generációs megkötöttségtől. 3Az új nemzedék szerint *azonban* ilyen, nemzedéki korlátoktól független gondolat nyilván nem is létezik, *vagy ha* mégis létezni mert, akkor az szigorúan magánügy." (Babits Mihály: *Esszék, tanulmányok* 2. 473)

Ábrázolva: [(1-2) *azonban* (3 *vagy* 3 *ha* 3)].

3.2.3. Választó utótagú k ö v e t k e z t e t é s : F *tehát* (F *vagy* F).

(31) "1A tehetség ... rendhagyó valami. 2Ha megfeszül sem képes rásimulni a korábbi tehetségek nyomán köztudatosított kaptafára. 3Zsírozzák, kenik tágítókkal - a siker csak időleges. 4A kezelés viszont fájdalmas. 5Nincs mit tenni, alkalmazkodni kell. 6A tehetség *így vagy* elhülyül - választékosabban szólva: beilleszkedik, elfogadja a realitásokat (a'sámfákat) s akkor már nem tehetség. 7*Vagy* álcázza magát. 8Például legendákkal ..." (Berkes Erzsébet, *Élet és Irodalom* 1983. március 4.)

Ábrázolva: [(1-5) *így* (6 *vagy* 7)].

(32) "... nem személyek álltak szemben személyekkel, hanem hadviselés hadviseléssel, vagyis bármily merész vadmacska, nem is egy, de négy-öt, még véres mancsú oroszlánna: *tehát vagy* előbb kellett volna meggondolni, még márciusban a forradalmi ujjhuzást, *vagy* — *ha* már megtörtént — állni a harcot; akár a pesti tűzfalakig védeni, lépésről lépésre hátrálva kényszeríteni ki valami föltételeket, nem egy kormányvezetőségnek, hanem a proletáriátusnak, netán az egész országnak. (Illyés Gyula: *Beatrice apródjai.* 85)

Ábrázolva: [(F ≠ F) ↔ F] *tehát* [(F *vagy* F *ha* F) ↔ F].

4. A fentiekben olyan konstrukciós formákat láttunk, amelyekben a választó viszonyfajta fő- vagy alkapcsolásként szerepet kapott. Ezt a képet vizsgálatunk korpusza, a mintegy 3 ezer XX. századi magyar esszérészlet rajzolta ki, tehát semmiképpen sem állíthatjuk, hogy az elméletileg lehetséges többi forma nem is realizálódhatik. Más kérdés természetesen a realizálódás valóságossága, vagyis az, hogy a választó viszony milyen szükségszerűséggel alkot konstrukciós formákat a feltárt esetekben.

Kétségtelen, hogy a logika nem véletlenül tartja számon a disz-

junkció és az implikáció egybeépülhetőségét: a *vagy ha* valóban kikristályosodott konstrukciós forma, s az is meggondolandó, hogy az ((*akár, akár*)\mégis)-t ne tekintsük-e a megengedő választásnak.

Ugyanakkor láthatjuk, hogy a választó viszonyfajta korántsem olyan gazdag lehetőségrendszerrel kapcsolódik a többi tartalmi-logikai viszonyfajtához, mint ahogy azok (pl. az ellentétesség és az okság) egymáshoz; de azért van annyira szoros

- a tételmondatok választó utótagú megokolása (kifejtése),
- az ellentét, valamint a konklúziómondat választó továbbtagolódása, hogy az így keletkező alakulatokat is konstrukciótípusokként tarthassuk számon.

DIE KONSTRUKTIONELLE BEDEUTUNG DES DISJUNKTIVEN
VERHÄLTNISSES

von

Imre Békési

Das disjunktive Verhältnis wird vom Verfasser unter dem Aspekt der Satz- und Textkonstruktion untersucht. Unter der konstruktionellen Bedeutung dieser Verknüpfungsart wird die mit der konstruktionellen Situation verknüpfte Rolle verstanden, anders ausgedrückt: was für eine Formation sie mit einer anderen Relationsart darstellt. Der Verfasser kommt zum Schluß, daß man die mit der Begründung (der Explikation) verknüpfte Disjunktion: (H ^{denn} nämlich (H oder H)), und sogar die Reihenfolge dieser ganzen Verknüpfung nach einem Gegensatz: (H aber ((H ^{denn} nämlich ((H oder H))) parallel zur bekannten Verflechtung der Disjunktion und der Implikation für eine effektive Konstruktion ansehen kann..

Zur Erklärung der Zeichen: "H" steht für "Hauptsatz", die runden Klammern drücken den Engegrad der Verknüpfungen aus.